

Emilia Oglindă

UNELE TENDINȚE PRIVIND CONCURENȚA MODURILOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Structura morfosintactică a limbii române reprezintă *un sistem dinamic*, supus influenței unor multipli factori, ce denotă eventualitatea *schimbărilor lingvistice*. Caracterul maleabil al relațiilor de sistem în morfosintaxă presupune modificări de ordin gramatical, fenomene calitativ noi, care pun în lumină anumite tendințe evolutive ale compartimentului vizat al limbii. În domeniul dat se înscriu felurite fenomene, cum ar fi sinonimia gramaticală, transformările în structura sintactică etc. Acestea urmează a fi examinate în optica diverselor categorii, bunăoară a *modurilor verbale*, a căror funcționare manifestă un dinamism sporit.

Potențele *sinonimice* de care dispun atât modurile personale, cât și cele nepersonale, generează *concurența* lor în variate ambianțe. Fenomenul nominalizat se pretează analizei din mai multe perspective, în egală măsură justificate, ceea ce-i dezvăluie complexitatea. Astfel, *concurența* formelor de *mod* poate fi descrisă în termenii gramaticii *distributive*, iar *sinonimia gramaticală*, în special cea *sintactică*, poate fi studiată în termenii *câmpului lexico-gramatical* etc.

De altfel, utilizarea mijloacelor lingvistice este condiționată de o serie de premise, una dintre ele fiind „concurența cu alte unități de limbă, ce deserveșc, integral sau parțial, același domeniu al denotației” [12, p. 13]. Unitățile limbii ce exprimă diferite raporturi se pretează substituirii în anumite poziții sintactice unde discrepanțele dintre semnificații nu sunt relevante. Ca rezultat, se stabilește identitatea parțială a structurilor ce coincid funcțional. Comunitatea de ordin funcțional este proprie unităților concurente ce comportă următoarele caracteristici:

- 1) să se deosebească suficient din punct de vedere morfologic și /sau sintactic;
- 2) să fie posibilă înlocuirea reciprocă a acestora [7, p. 46].

Criteriile remarcate stau și la baza sinonimiei / a echivalenței funcționale, considerată drept o universalie semantică și cercetată multilateral de către specialiști de notorietate [3, p. 317-327; 6, p. 10-18; 8, p. 36-38; 10, p. 645-656; 13, p. 276-289; 16, p. 42-45].

Au fost elaborate studii menite să demonstreze rolul fenomenelor în cauză ca factori pertinenti ai dinamicii morfosintaxei. Interesul lingviștilor suscită variate probleme, de ex., condițiile propice realizării sinonimiei gramaticale, diversitatea structurilor sinonimice, corelația dintre structurile de profunzime și cele de suprafață, paralelismul gramatical etc., un rol de seamă avându-l *echivalența* [14, p. 1-24]. Între sinonimie și echivalență există un raport neunivoc: deși sinonimia gramaticală o presupune, implicit, pe cea din urmă, echivalența nu corelează doar cu sinonimia, ci și cu alte concepte. Privită prin prisma *izomorfismului lingvistic*, sinonimia în morfosintaxă duce la recunoașterea unor trăsături omogene ale unităților de la diferite niveluri ale limbii.

Conceptul *concurență* (a formelor gramaticale, a construcțiilor ș.a.) este abordat, de regulă, cu referire la un anumit tip de structuri (morfologice, sintactice) [2, p. 435-446; 3, p. 317-327; 4, p. 69-116; 5, p. 371, 376, 391-393; 496-497; 7, p. 42-46].

În legătură cu unele tendințe de funcționare a modurilor în limba română, este important a reliefa o serie de *premise*.

- Din perspectivă semantico-pragmatică, coraportul *mod – modalitate* pune în evidență aptitudinea verbului utilizat la modurile personale de a „ancora procesul comunicat”, exteriorizându-se atitudinea / aprecierea subiectivă a vorbitorului față de procesul în cauză. Acesta poate fi înfățișat drept *real, cert, fictiv, probabil / dorit, realizabil, permis, interzis, realizat*. „Operatorii modali” – verbe de felul: *a crede, a ști, a-și imagina, a vrea* etc. – au funcția de a demarca *modalitatea epistemică* ce dezvăluie *aria cunoașterii* și *modalitatea deontică* ce corespunde *ariei angajării* [5, p. 358-362].

- Analiza formelor concurente solicită să se țină cont de fenomenul *transpoziției*, al cărei mecanism denotă întrebuițarea „figurată (metaforizată) a formelor gramaticale” [9, p. 6], extrapolate într-o ambianță străină, în aparență, semnificațiilor categoriale ce le sunt proprii.

- Printre factorii ce condiționează *concurența / coexistența* modurilor verbale, este cazul să menționăm: anturajul sintactic, unitățile regente, sensul invariant ș.a. Premisele de ordin semantic constituie un impediment sau, dimpotrivă, o condiție indispensabilă ce provoacă sinonimizarea modurilor concurente.

- Concurența modurilor se observă în variate anturaje în care are loc utilizarea *obligatorie* sau posibilă, între care nu există o *linie de demarcare strictă*. În felul acesta, se atestă multe *grade intermediare* între două *extreme* – întrebuițarea *stereotipă* și cea *liberă*. Se impune, astfel a determina o *scară a variației* ce ar dezvălui „gradualitatea” în redarea fenomenului.

- Corelația dintre diferite forme de mod concurente este întemeiată pe *echivalență*, prin intermediul căreia se manifestă ierarhia unităților de limbă; dacă elementele ocupă aceeași poziție, este operabilă înlocuirea lor reciprocă. Drept consecință, atât elementele substituie, cât și anturajul lor, rămân identice.

Premisele examinate *supra* pun în evidență complexitatea problemei abordate. Ținem să atenționăm asupra faptului că în procesul dezvoltării limbii române, inclusiv în româna actuală, se fac simțite anumite tendințe ale concurenței modurilor verbale.

- Una din tendințele în cauză vizează corelația neunivocă dintre *indicativ* și ceilalți membri opozanți ai categoriei menționate și rezidă, pe de o parte, în *extinderea utilizării indicativului* în domeniul celorlalte moduri personale, iar pe de altă parte, în capacitatea modurilor concurente de a fi utilizate în ambianțele specifice indicativului.

- Este de subliniat însă că în perioada actuală de dezvoltare a limbii române „extrapolarea” semnalată are loc, mai cu seamă, în condițiile întrebuițării *transpozitive* atât a indicativului (de ex., indicativul *imperativ*, cel al *condiției* ș.a.) [9, p. 19-22], cât și a altor moduri personale – conjunctivul (bunăoară, conjunctivul *indicativ*, cel *imperativ*) [9, p. 23-33], imperativul (de ex., imperativul *indicativ*) [9, p. 43-48] ș.a.

Sunt de indicat câteva mostre concludente:

(a) „Însă nu mi le *aduci acum*, Gheorghe. Mi le *aduci când* spun eu.” (M. Sadoveanu, FJ, vol. 1, p. 136); „*Sâmbătă* ... *te scoli* devreme, *te duci* la cimitir, *jelești* acolo morții și *dai de pomană*...” (M. Preda, Mor, vol. 1, p. 41);

(b) „Și când căuta mama să smântânească oalele, *smântânește*, Smarandă, dacă ai cu ce...” (I. Creangă, O., p. 265); „Eu vă vorbesc frumos, da voi *dă-i* și *dă-i cu prostia!*” (L. Rebreanu, R., p. 274).

În exemplele din punctul (a), verbele la indicativ – *aduci, te scoli, te duci, jelești, dai de pomană* – sunt folosite cu valoare de imperativ sau conjunctiv iussiv, ceea ce

demonstrează transformările: „Mi le *aduci* când spun eu” / „*Adu-mi-le* când spun eu” / „*Să mi le aduci ...*”; „*Sâmbătă te scoli* devreme...” / „*Sâmbătă ... scoală-te* devreme” / „... *să te scoli* devreme”.

În frazele din punctul (b), verbele la imperativ – *smântânește, dă-i cu prostia* – comportă semnificația indicativului, fiind însă mult mai expresive. A se compara transformările: „... *smântânește*, Smarandă, dacă ai cu ce” / *Smaranda smântânește...*; „...da voi *dă-i* și *dă –i* cu prostia!” / da voi îi *dați* cu prostia.

• Într-un context mai amplu, tendința remarcată *supra* referitoare la extinderea indicativului este exteriorizată prin *concrența* construcțiilor *hipotactice* și a celor *paratactice*, cu repercusiuni privind întrebuintarea modurilor verbale. Credem că nu este vorba doar despre înlocuirea formațiunilor hipotactice de tipul „*vin să lucrez* (profesoară)” cu cele paratactice: „*vin și lucrez (profesoară)*” / „*vin de lucrez (profesoară)*” [13, p. 279; 14, p.18-19]. O analiză mai minuțioasă reliefează faptul că în procesul dezvoltării limbii române, structurile paratactice puteau să le anticipeze pe cele hipotactice [4, p. 99]. Fenomenul relevat se atestă în vechea română în diverse anturaje.

Să comparăm următoarele mostre excerptate atât din vechea română, cât și din româna modernă și contemporană:

(a) Că întâi *au fostu învățatu de au pârjolitu* iarba pretitindinea, *de au slăbitu* caii turcilor cei gingași.” (Gr. Ureche, LȚM, 94); „Și l-au dus *de l-au îngropat* în sat, în Dolhănești...” (Gr. Ureche, LȚM, p. 95); „...și acestea toate apoi *au făcut de au venit* soltan Osman la Hotin” (M. Costin, OA, p. 98); „Tâmplatu-s-au pre acea vreme *de au vinit* și un ficioru a lui Batiște visternicul cu domnia din Țarigrad” (I. Neculce, LȚM, p. 85); „Iar împăratul au poroncit *de au ieșit* toți moldovenii, *de-au dat năvală* turcilor...” (I. Neculce, LȚM, p. 262).

(b) „Sapă el, sapă mereu ..., iar Satan îl lasă *de se muncește* până ce face o groapă adâncă, cât un stat de om” (V. Alecsandri, „Opere”, vol. 3, p. 33); „Să-ți așez dulama, măria ta. E vreme de ploaie. Binevoiește *de încalică*” (M. Sadoveanu, FJ, vol. 1, p. 166); „De multe ori se întâmplă nohailor *de-i lovesc* din urmă cu repeziciune bărbați vrednici...” (M. Sadoveanu, FJ, vol. 1, p. 211); „... ai pus porcu în căruță și te-ai dus *de l-ai dat!*” (M. Preda, Mor., vol. 1, p. 116).

Exemplele citate în punctele (a) și (b) conțin modelul V1 + *de* + V2 (Indicativ) în care este operabilă substituția indicativului prin sinonimul său funcțional – conjunctivul, iar uneori – prin infinitiv sau supin.

În unele ambianțe, jonctivul *de* poate fi înlocuit prin *și*, fără a surveni modificări considerabile de ordin semantic. Faptul în cauză pune în lumină câteva aspecte controversate, mai întâi de toate, posibila identitate gramaticală a jonctivelor evidențiate. Care ar fi statutul primului dintre conectivele menționate din perspectiva raporturilor de coordonare și subordonare? În ce măsură este realizabilă substituția modurilor verbale analizate și concurența lor, în funcție de elementul regent și de alți factori?

Cu referire la conjuncția *de* în vechea română, au fost emise mai multe opinii, cercetătorii semnalând rolul acesteia de a introduce subordonatele finale și complete [11, p. 375; 15, p. 3-4]. Materialul de care dispunem dezvăluie utilizarea preponderentă, în componența modelului în discuție, a variatelor verbe *movendi*, bunăoară: *a se duce, a da, a se aduna, a se strânge, a intra, a se întoarce, a sări, a ieși, a merge* ș.a., inclusiv *a trimite* și alte verbe *cauzative*, apte a regenta subordonatele *finale* cu indicativ și conjunctiv.

Același model cu indicativul apare în vechea română și în anturajul verbelor *voluntatis* și *postulandi* (*a pune, a nevoi, a (se) grăbi, a poronci, a îndemna, a săli* ș.a.),

dicendi (a zice, a chema ș.a.), *cogitandi* (a pricepe, a alege ș.a.), *factitive* (a face, a lăsa), al *verbelor deprinderii* (a învăța ș.a.) ș.a. Acestea se asociază cu subordonatele *completive* al căror verb la indicativ e substituibil prin conjunctiv, mai rar – prin infinitiv, bunăoară: „Deci viziriul îndată *au poroncit de l-au făcut* surgun” (I. Neculce, LȚM, p. 69) / au poroncit *să facă*; „...îndată *au pus* slujitorii *de au bătut* în turci” (M. Costin, OA, p. 102) / au pus *să bată*.

Formațiunile V1 + *de* + V2 (Indicativ) sunt folosite la redarea raporturilor condițional-final, consecutiv, atributiv, subiectiv ș.a. În cadrul subordonatelor condițional-finales, subiective ș.a., este cu putință atât înlocuirea reciprocă a modurilor indicativ și conjunctiv, cât și folosirea lor în același context, ceea ce constituie o probă peremptorie a concurenței acestora: „... multe i-a adevărit că-i va da, *numai de-i va birui și să-i plece* supt ascultarea lui.” (Gr. Ureche, LȚM) / ... numai *să-i biruie și să-i plece*.

În vechea română unele verbe aspectuale și modale, bunăoară *a (se) apuca*, *a începe*, *a ispiti* (= *a încerca*), *a purcede* (= *a începe*) ș.a., se îmbină cu indicativul anticipat de conectivul *de*. În ambianța dată, modul semnalat se pretează înlocuirii prin conjunctiv și infinitiv / supin, ca în mostrele: „...*apucatu-s-au* și dumnealui *de au scris* începătura și adaosul...” (Gr. Ureche, LȚM, p. 57) / *apucatu-s-au* și dumnealui *să scrie / a scrie / de scris*; „Sărit-au leșii ...și *au apucat de au scos* o samă de pedestrași...” (M. Costin, OA, p. 105) / ... și au apucat *să scoată / a scoate*.

Analizând diverse tipuri de subordonate circumstanțiale în vechea română, reputata savantă M. Avram a subliniat situația ambiguă a jonctivului *de*, a cărui valoare oscilează între cea finală și coordonatoare copulativă [1, p. 100], fapt remarcat și de alți specialiști în materie [11, p. 376-377]. De altfel, folosirea în același anturaj a conjuncțiilor *de / și* sugerează sinonimia lor: „...și pre alții au îndemnat *de au descălecat* întâi supt munte *și s-au lățit* pre Moldova...” (Gr. Ureche, LȚM, p. 66).

Această sinonimie însă nu se dovedește a fi deplină din câteva considerente:

- caracterul dependent și nedisociabil al sintagmei *de* + V (Indicativ) în raport cu regentul [11, p. 377];
- imposibilitatea de a modifica topica formațiunii *de* + V (Indicativ) cu referire la elementul determinat;
- sinonimia dintre conectivul *de* și *să* – semnul distinctiv al conjunctivului. Corelația strânsă dintre elementele evidențiate face să apară jonctive de tipul: *de să*.

Formațiunea cu indicativul este socotită uneori drept un „antipod al conjunctivului” [15, p. 14], creată de sistemul limbii din perspectiva opoziției *realizat / virtual*. Sinonimia parțială a jonctivelor *de / și* face greu de sesizat semnificația diferită a elementelor alcătuitoare ale structurilor în discuție, apte a funcționa în condiții similare. În legătură cu cele relatate, a fost emisă ideea potrivit căreia „primul *concurrent* al infinitivului n-a fost conjunctivul, care nu-și creează decât relativ târziu un semn distinctiv, ci indicativul” [4, p. 103].

Departate de a fi dispărut în cursul dezvoltării limbii române, structurile de felul: „s-au dus *de au cules*”, „s-au întors *de-au ajutat*”, „au făgăduit *de-au făcut*”, „s-au apucat *de au frământat (aluatul)*” etc. sunt utilizate, deși mai restrictiv, și în româna contemporană, mai cu seamă în limbajul vorbit.

Examineate din punctul de vedere al mijloacelor de realizare a *finalității*, modurile menționate diferă în ceea ce privește *rezultatele* acțiunii verbului predicat din subordonata finală. În opinia lingvistei T. Repina, statutul sintactic al propoziției subordonate în cauză se deosebește în funcție de jonctiv. Astfel, după conjuncția *și*, care marchează „simpla

constatare a succesiunii a două (sau a mai multor) acțiuni”, apare propoziția coordonată copulativă; jonctivul *de* ce semnifică deplasarea „în spațiu cu un scop împlinit” anticipează subordonata finală „cu rezultatul real”, iar jonctivul *să (ca să)*, care indică deplasarea în spațiu „cu un scop neîmplinit”, are în distribuția dreaptă subordonata finală „cu rezultatul presupus” [11, p. 379].

Din cele examinate *supra* se desprind câteva concluzii:

- Structura morfosintactică a limbii române constituie *un sistem dinamic*, supus influenței mai multor factori pertinenti, ceea ce implică modificări de ordin gramatical;
- la baza corelației diferitor forme de mod și a *concurenței* acestora stă raportul de *echivalență*, ce denotă posibilitatea de a aplica criteriul substituirii reciproce a formațiunilor sinonimice / concurente;
- este de remarcat *extinderea utilizării indicativului* în sfera celorlalte moduri personale, de exemplu a conjunctivului și a imperativului, grație potențelor sale *transpozitive*;
- se observă concurența dintre structurile *hipotactice* și *paratactice* și dintre modurile ce le conțin. Fenomenul se atestă din abundență în vechea română, fără să fi dispărut în româna contemporană. Modelul V1 + *de* + V2 (Indicativ) se asociază cu verbele *movendi, postulandi, voluntatis, factitive, permissive, ale deprinderii, cogitandi, dicendi* etc., fiind concurat de formațiuni cu modurile conjunctiv / infinitiv / supin.

Referințe bibliografice

1. Mioara Avram. *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*. – București, Editura Academiei RPR, 1960.
2. Ion Diaconescu. *Infinitivul lung în sec. al XVI-lea*. În: Studii și cercetări lingvistice, a. XVIII, 1967, nr.4, p. 435-446.
3. Ion Diaconescu. *Concurența dintre infinitiv și conjunctiv în limba română*. În: Limbă și literatură, 1972, p. 317-327.
4. Constantin Frâncu. *Cu privire la „uniunea lingvistică balcanică”*. Înlocuirea infinitivului prin construcții personale în limba română veche. În: Anuar de lingvistică și istorie literară, t. 20. – Iași, 1969, p. 69-116.
5. *Gramatica limbii române*. Vol. 1. Cuvântul. – București, 2005.
6. В. П. Лекант. *О явлении синтаксической синонимии в структуре простого предложения*. În: Слово и словосочетание как компоненты структуры предложения. – Москва, 1978, с. 10-18.
7. Gunnar Lemhagen. *La concurrence entre l’infinitif et la subordonnée complétive introduite par que en français contemporain*. În: Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Romanica Upsaliensia, 1979.
8. Luminița Lăzărescu. *Structuri sintactice sinonime în limba română*. În: Revistă de lingvistică și știință literară, 1994, nr. 3, p. 36-38.
9. Vitalie Marin. *Stilistica verbului românesc*. – Chișinău, 2005.
10. Gheorghe Poalelungi. *Sinonimia gramaticală*. În: Studii și cercetări lingvistice. Omagiu lui Al. Graur cu prilejul împlinirii a 60 de ani. – București, 1960, p. 645-656.
11. Tamara Repina. *Conjunția de după verbele de mișcare în textele din sec. al XVII-lea – începutul sec. al XVIII-lea*. În: Studii de gramatică și de formare a cuvintelor. In memoriam M. Avram. Coord.: M. Sala. – București, 2006, p. 375-380.

12. Ольга Селиверстова. *Компонентный анализ многозначных слов*. – Москва, 1975.
13. Татьяна Свешникова. *О грамматических трансформациях румынских конструкций с конъюнктивом в аспекте балканского языкового союза*. În: *Лингвистические исследования, 1975. Вопросы строя индоевропейских языков. Часть 1*. – Москва, 1975, с. 276-289.
14. Татьяна Свешникова. *Глагольные и именные конструкции, эквивалентные конъюнктивным, в современном румынском языке (АКД)*. – Москва, 1987, 24 с.
15. Татьяна Щипкова. *Формы дополнения в румынском языке 16-18 вв. (инфинитив, конъюнктив, индикатив) (АКД)*. – Ленинград, 1972, 17 с.
16. Юлия Власова. *Проблемы синтаксической синонимии в современном английском языке (Докт. дисс.)*. – Ростов-на-Дону, 1982.

Izvoare și abrevierile utilizate

1. Vasile Alecsandri. *Opere*. Vol. 3. *Proză. Dramaturgie*. – Chișinău, Literatura artistică, 1977. – **V. Alecsandri, O.**
2. Miron Costin. *Opere alese*. – Chișinău, 1957. – **M. Costin, OA.**
3. Ion Creangă. *Opere*. – Chișinău, Cartea moldovenească, 1972. – **I. Creangă, O.**
4. Ion Neculce. *O samă de cuvinte. Letopisețul Țării Moldovei*. – Chișinău, Cartea moldovenească, 1974. – **I. Neculce, LȚM.**
5. Marin Preda. *Moromeții*. Vol. 1. – București, Editura 100+1 Grammar, 1995. – **M. Preda, Mor.**
6. Ion Rebreanu. *Răscoala*. – București, 1957. – **I. Rebreanu, R.**
7. Mihail Sadoveanu. *Frații Jderi*. Vol. 1. – București, Editura Minerva, 1981. – **M. Sadoveanu, FJ.**
8. Grigore Ureche. *Letopisețul Țării Moldovei*. – Chișinău, 1971. – **Gr. Ureche, LȚM.**

Universitatea de Stat din Moldova
(Chișinău)